

طراحی و اعتبارسنجی الگوی برنامه درسی تربیت اخلاقی دوره متوسطه اول با تأکید بر سند تحول بنیادین آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران

علی عباسپور^۱، علیرضا عصاره^{۲*}، مهدی سبحانی نژاد^۳، قدسی احقر^۴

۱. دکتری برنامه‌ریزی درسی، واحد علوم و تحقیقات تهران، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
۲. دانشیار گروه علوم تربیتی دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)
۳. دانشیار گروه علوم تربیتی دانشگاه شاهد، تهران، ایران.
۴. دانشیار پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش، تهران، ایران.

چکیده

پژوهش حاضر با هدف طراحی و اعتبارسنجی الگوی برنامه درسی تربیت اخلاقی دوره متوسطه اول با تأکید بر سند تحول بنیادین آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران، انجام شده است. روش پژوهش ترکیبی (آمیخته) و جامعه مورد مطالعه شامل؛ اسناد رسمی مرتبط با تحول بنیادین در آموزش و پرورش، پژوهش‌های مرتبط با تربیت اخلاقی و نیز متخصصان برنامه‌ریزی درسی دانشگاه‌های دولتی شهر تهران و کارشناسان دفتر تألیف کتب درسی، بودند. برای نمونه‌گیری از اسناد تحولی از روش سرشماری و برای نمونه‌گیری از پژوهش‌های مرتبط با تربیت اخلاقی و انتخاب متخصصان از روش نمونه‌گیری غیر تصادفی هدفمند، استفاده شد. جهت گردآوری داده‌های حاصل از بررسی اسناد، از چک لیست تحلیل اسناد و برای جمع‌آوری داده‌های مربوط به اعتبارسنجی الگو، از پرسشنامه محقق ساخته استفاده شد. برای تجزیه و تحلیل داده‌های مرتبط با طراحی الگو از تحلیل و استنباط و برای تحلیل داده‌های حاصل از پرسشنامه (اعتبارسنجی) از آمار توصیفی و در برآورد روایی و پایایی ابزار، از روایی محتوایی و نیز ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد. نتیجه پژوهش، ارائه الگوی پیشنهادی متشکل از مبانی، اصول و عناصر اصلی برنامه‌درسی تربیت اخلاقی است که از نظر متخصصان برنامه‌ریزی درسی و کارشناسان دفتر تألیف کتب درسی، معتبر می‌باشد. برای هر بخش از الگو، مؤلفه‌هایی هماهنگ با سند تحول بنیادین ارائه گردید که توجه به آن‌ها بستر مناسبی برای برنامه‌ریزان درسی در طراحی و تدوین برنامه درسی تربیت اخلاقی دوره متوسطه اول، فراهم می‌نماید. عمده‌ترین نتایج شامل؛ ضرورت توجه به رویکرد شایستگی محور در تعیین اهداف، چرخش از شیوه تلفیقی به شیوه تفکیکی و مستقل در سازماندهی و ارائه محتوا، توجه به راهبردهای فعال مسأله‌محور و عملی در فرایند یاددهی - یادگیری و بهره‌گیری از شیوه ارزشیابی مستمر مبتنی بر عملکرد و ارائه بازخورد اصلاحی، است.

نشریه علمی

پژوهش‌های آموزش و یادگیری

دوره ۱۶، شماره ۲، پیاپی ۳۰
پاییز و زمستان ۱۳۹۸
صص: ۱۸۳-۱۶۹

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۱۱/۳۰

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۴/۱۷

مقاله پژوهشی

Journal of

Training & Learning Researches

Vol. 16, No. 2, Serial 30

Autumn & Winter
2019-2020

pp.: 169-183

کلیدواژه‌ها: الگوی برنامه درسی، تربیت اخلاقی، دوره متوسطه اول، سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، اعتبارسنجی.

*Email: alireaza_assareh@yahoo.com

مقدمه

یکی از زیرنظام‌های اصلی سند تحول بنیادین و برنامه جامع ساماندهی برنامه‌های درسی در دوره‌های مختلف تحصیلی، «اخلاق» به منزله یکی از شایستگی‌های موردانتظار برای متریبان در حوزه تربیت و یادگیری «حکمت و معارف اسلامی» است که در تمام حوزه‌های یازده‌گانه، باید مورد توجه قرار گیرد [۱۱].

با وجود جایگاه مهم تربیت اخلاقی در اسناد بالادستی، نتایج پژوهش مهدوی و زارعی [۱۲] و سعیدی رضوانی [۱۳] از ضعف نظام آموزشی در عرصه عمل مرتبط با تربیت اخلاقی و فقدان چهارچوبی مشخص برای مواجهه نظام‌مند با موضوع «تربیت اخلاقی» حکایت دارد.

برخی پژوهش‌ها ریشه چنین نارسایی‌هایی را به جهت‌گیری نظام آموزشی درباره «اخلاق» نسبت می‌دهند. چنان‌که بررسی رویکرد نظام آموزشی کشور درباره سازماندهی و ارایه محتوای اخلاقی حاکی است که در طی سالیان متمادی، در نظام تربیت رسمی عمومی کشور، اخلاق در قالب ماده درسی مستقلی ارایه شده است؛^۱ اما به تدریج سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان تربیتی، محتوای اخلاقی موردنظر را به صورت وابسته و تلفیق شده با دروس دیگر ارایه نموده‌اند [۱۴]. لیکن بعد از سال ۱۳۴۰، تعلیمات دینی به عنوان درسی که پیوندی وثیق با اخلاق دارد، متکفل ارایه بیشترین محتوای تعلیمات اخلاقی شده است [۱۴]. با این حال، یافته‌های افکاری [۱۱]، جام‌خانه [۱۵]، شجاعی‌فرد [۱۶]، نجفی، هرنندی و رهنما [۱۷] و یزدانی و حسنی [۱۴] نشان داد که در برنامه‌های درسی، سازوکار ویژه‌ای برای تربیت اخلاقی دانش‌آموزان پیش‌بینی نشده و نسبت به اهداف اخلاقی آن‌چنان که باید و شاید، توجه نشده است.

پس از تصویب سند تحول بنیادین در سال ۱۳۹۰ و تدوین برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران به منزله نقشه راه ساماندهی برنامه‌های درسی در دوره‌های مختلف تحصیلی در سال ۱۳۹۲، بازنگری در راهنمای برنامه‌های درسی جهت هماهنگی با اسناد فوق، به بازنگری در راهنمای برنامه‌های درسی موردنظر معطوف شد. در

تعلیم و تربیت، عرصه‌ها و وجوه گوناگونی دارد. یکی از مهم‌ترین آن‌ها، تربیت اخلاقی است [۱]. منظور از تربیت اخلاقی، نوعی تغییر است که قلمروهای عقلی، عاطفی و رفتاری را در بر می‌گیرد. عنصر عقلانی تربیت اخلاقی، معطوف به ایجاد درک اخلاقی برای بازشناسی امور خوب از بد؛ عنصر عاطفی تربیت اخلاقی ناظر به پرورش عواطف معین در شخص؛ و عنصر رفتاری نیز ناظر به جلوه درک و احساس اخلاقی در اوست [۲]. از این رو تربیت اخلاقی، فرایند افزایش توانایی درک و فهم، داوری و عمل اخلاقی در دانش‌آموزان از طریق تعلیم و تربیت می‌باشد [۳].

با وجود نقش مؤثر خانواده در تربیت اخلاقی، نظام تعلیم و تربیت رسمی و عمومی نیز همواره پرورش اخلاقی دانش‌آموزان را جزء اهداف و برنامه‌های مهم خود قرار داده است [۴] و این موضوع همواره از سوی سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان نظام آموزشی مورد توجه قرار گرفته و در اسناد بالادستی به عنوان هدف کلان نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی، قلمداد شده است [۵]. تصویب مواد قانونی متعدد مرتبط با اخلاق،^۱ در «شورای عالی معارف» در آغاز شکل‌گیری نظام آموزشی به سبک جدید و همچنین مصوبات «شورای عالی فرهنگ» و «شورای عالی آموزش و پرورش» در سال‌های قبل از انقلاب، بیانگر هم‌آوایی مسئولان نظام آموزشی درباره «اخلاق» و «تربیت اخلاقی» در سیاست‌های کلان نظام آموزشی است [۶]. توجه ویژه به اهداف اخلاقی در طرح «کلیات نظام آموزش و پرورش»، مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی [۷] و «اهداف دوره‌های تحصیلی» مصوب شورای عالی آموزش و پرورش [۸] نشان می‌دهد که در سال‌های پس از انقلاب نیز، تربیت اخلاقی همواره یکی از دغدغه‌های مهم سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان آموزشی کشور بوده است.

سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، به مثابه نقشه راه ایجاد تحول راهبردی و درازمدت در نظام آموزش و پرورش، تحقق آرمان‌های انقلاب اسلامی ایران را در گرو تربیت انسان‌های عالم، متقی، آزاده و اخلاقی دانسته [۹] و در «ساحت اعتقادی، عبادی و اخلاقی» به عنوان اولین و مهم‌ترین ساحت از ساحت‌های شش‌گانه تربیت و هم-چنین بخش‌های مختلف سند مذکور «اخلاق»، محور همه برنامه‌های تربیتی تلقی شده است [۱۰]. در برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۲) به عنوان

۲ در برنامه درسی ملی اخلاق از موضوعات مرتبط با حوزه «حکمت و معارف اسلامی» است.

۳ صرفنظر از رویکرد تربیت اخلاقی در بین نظام‌های آموزشی کشورهای مختلف، کشورهای ژاپن، کره و چین از برنامه‌های مستقل تربیت اخلاقی و کشورهای نظیر سنگاپور و کامبوج نیز از برنامه درسی نیمه مستقل برای تربیت اخلاقی بهره می‌گیرند. (حسنی، ۱۳۹۱: ۲۹۶)

^۱ نظیر مصوبات شماره ۳۰ و ۲۷ در سال ۱۳۰۲ و مصوبه شماره ۸۶ در سال ۱۳۰۶، ۳۵۹ در سال ۱۳۱۶ و ۴۲ در سال ۱۳۱۹.

سوال های پژوهش

- ۱) ساختار الگوی برنامه درسی تربیت اخلاقی دوره متوسطه اول با تأکید بر سند تحول بنیادین چگونه است؟
- ۲) ویژگی های عناصر الگوی برنامه درسی تربیت اخلاقی دوره متوسطه اول با تأکید بر سند تحول بنیادین چگونه است؟
- ۳) الگوی پیشنهادی برنامه درسی تربیت اخلاقی دوره متوسطه اول با تأکید بر سند تحول بنیادین تا چه اندازه از نظر متخصصان معتبر است؟

روش پژوهش

روش پژوهش حاضر ترکیبی (آمیخته)^۱ است. زیرا از روش های کمی و کیفی در کنار یکدیگر استفاده شده است [۲۰]. به عبارت دیگر، از روش داده بنیاد «زمینه ای»^۲ برای توصیف نظر متخصصان درباره چهارچوب الگوی برنامه درسی تربیت اخلاقی، از روش کیفی «تحلیل اسنادی» جهت طراحی و تبیین عناصر الگو و از روش دلفی برای اعتبارسنجی الگوی پیشنهادی استفاده شد [۲۱].

جامعه آماری، نمونه و روش نمونه گیری: در این پژوهش دو نوع جامعه پژوهشی یعنی، جامعه اسناد رسمی مرتبط با تحول بنیادین و جامعه متخصصان (صاحب نظران رشته برنامه ریزی درسی و کارشناسان گروه های درسی سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی کشور) وجود دارد. برای نمونه گیری از اسناد تحولی، از روش «سرشماری» و برای نمونه گیری از پژوهش های مرتبط با تربیت اخلاقی و صاحب نظران، از روش نمونه گیری غیر تصادفی از نوع «هدفمند» استفاده شد. به این ترتیب که ابتدا سه جلد از اسناد تحولی شامل «مبانی نظری تحول در نظام تعلیم و تربیت رسمی و عمومی کشور» (۴۴۰ صفحه)، سند تحول بنیادین در نظام آموزش و پرورش» (۳۶ صفحه) و «برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران» (۶۹ صفحه) جهت مطالعات مرتبط با طراحی الگو انتخاب و سپس ۱۶ نفر از صاحب نظران (۱۰ نفر از متخصصان برنامه ریزی درسی دانشگاه های دولتی شهر تهران و ۶ نفر از کارشناسان گروه های درسی سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی کشور) جهت اعتبارسنجی الگوی پیشنهادی گزینش شدند. در این خصوص، پژوهشگر از رویکرد اشباع نظری بهره برده است. اشباع نظری رویکردی است که در پژوهش های کیفی برای تعیین کفایت نمونه گیری مورد

حالی که به دلیل اهمیت اخلاق در تربیت متریان دوره، برنامه درسی ملی بر سازماندهی «مستقل» و مجزای محتوای مرتبط با اخلاق در دوره متوسطه اول توصیه نموده است [۱۱]. اما با گذشت چهار سال از تصویب برنامه فوق، هنوز راهنمای برنامه های درسی مرتبط با اخلاق، با مفاد اسناد بالادستی، متناسب سازی نشده و همچنان محتوای اخلاقی در کتاب های درسی دوره، به صورت «تلفیقی» سازماندهی و ارائه می گردد.

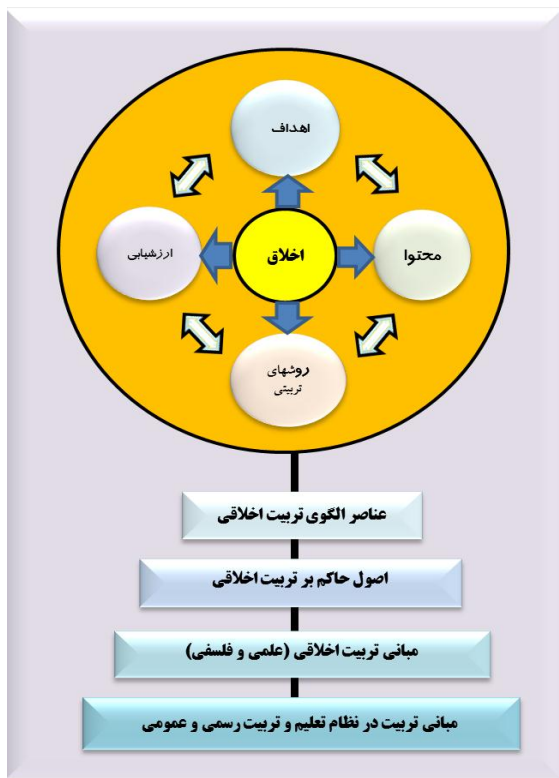
تحقیقات اندکی در این باره توسط پژوهشگران انجام شده است. برای نمونه، آرمند [۱۸] در پژوهش خود با عنوان «طراحی الگوی مطلوب تربیت اخلاقی در دوره متوسطه تلاش کرد تا بر اساس نقد الگوی تربیت منش»، الگویی مطلوب برای تربیت اخلاقی طراحی و آن را با برنامه درسی تربیت اخلاقی دوره متوسطه اول، مقایسه نماید. افکاری [۱] نیز در پژوهشی، ضمن «نقد و بررسی رویکردهای تربیت اخلاقی در دوره ابتدایی»، به طراحی الگوی برنامه درسی تربیت اخلاقی پرداخت. همچنین، حسنی [۳] در پژوهشی به طراحی و تدوین «اصول راهنما برای برنامه درسی تربیت اخلاقی متناسب با اسناد بالادستی با تأکید بر دوره ابتدایی» اقدام و خط مشی های حاکم بر تدوین را در هریک از عناصر برنامه درسی به صورت الگویی ارائه نمود. در پژوهش دیگری که توسط عباسی [۱۹] با عنوان «طراحی الگوی برنامه درسی تربیت اخلاقی در آموزش عالی بر مبنای آموزه های اخلاقی قرآن کریم و تفسیر المیزان»، انجام شد، عناصر هدف، محتوا، روش های تربیت اخلاقی، نقش استاد، فضا و ارزشیابی در الگوی پیشنهادی تبیین گردید.

بررسی پژوهش های انجام شده نشان می دهد که الگوهای ارائه شده در پژوهش های فوق، یا بر اساس سند تحول بنیادین و برنامه درسی ملی انجام نشده و یا این پژوهش ها برنامه درسی تربیت اخلاقی دوره متوسطه اول را بررسی نکرده اند. از این رو پژوهش حاضر، تلاشی است در پاسخ به این سوال که «چگونه می توان الگویی مطلوب برای برنامه درسی تربیت اخلاقی دوره متوسطه اول، متناسب با سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و معیارهای برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران، طراحی نمود»، تا زمینه بروز آوری راهنمای برنامه درسی یاد شده را تسهیل و تحقق مطالبات اسناد تحولی در خصوص تربیت اخلاقی و طراحی سایر برنامه های درسی مورد نظر سند تحول بنیادین در دوره متوسطه اول فراهم گردد.

¹ Mixed Method Research

² Granded Theory

روش‌های تدریس و شیوه‌های ارزشیابی الگوی برنامه‌درسی تربیت اخلاقی براساس معیارهای برنامه‌درسی ملی، طراحی شده‌است. بطوری‌که هریک از عناصر الگو از دیگری مشتق شده و بر هم مؤثر خواهند بود. شکل ۱ تصویر کلی الگوی پیشنهادی را نشان می‌دهد.

شکل ۱. مدل مفهومی الگوی برنامه‌درسی تربیت اخلاقی دوره متوسطه اول

۱-۱ مبانی برنامه‌درسی تربیت اخلاقی^۴:
 مبانی تربیت، آن دسته از گزاره‌های توصیفی هستند که با توجه به ویژگی‌های اساسی انسان و قانونمندی‌های شناخته‌شده در علوم نظری نظیر روانشناسی و جامعه‌شناسی مطرح می‌شوند که تعلیم و تربیت به آن‌ها تکیه دارد [۲۴]. در این پژوهش، مبانی تربیت اخلاقی که از مبانی نظری تربیت در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی [۱۰] و به روش قیاسی استنتاج شده‌است، شامل دو بخش «مبانی فلسفی» و «مبانی علمی» است که به تفکیک و اجمال در جدول ۱ آمده است.
 ۲-۱ اصول حاکم بر برنامه‌درسی تربیت اخلاقی:

استفاده قرار می‌گیرد و زمانی رخ می‌دهد که داده بیشتری که سبب توسعه، تعدیل یا اضافه شدن به تئوری موجود گردد، به پژوهش وارد نشود [۲۲].

ابزار، روش گردآوری اطلاعات: برای گردآوری داده‌ها در تحلیل محتوای اسناد تحولی، از سیاهه تحلیل اسناد و جهت بررسی دیدگاه متخصصان درباره اعتبار الگوی پیشنهادی، از پرسشنامه محقق‌ساخته با طیف پنج درجه ای لیکرت استفاده شد که گویه‌های آن با بررسی مبانی نظری و با نظر صاحب‌نظران رشته مطالعات برنامه‌درسی تنظیم شده بود. مقیاس لیکرت یکی از رایج‌ترین مقیاس‌های اندازه‌گیری نگرش و شامل مجموعه‌ای از سنجه‌ها یا عبارات است که پاسخ‌دهندگان، میزان موافقت خود را با هریک از عبارات در یک طیف درجه‌بندی شده (که معمولاً از یک تا پنج (یا هفت) درجه است)، نشان می‌دهند [۲۳].

تجزیه و تحلیل داده‌ها: برای تجزیه و تحلیل داده‌های به دست آمده از بررسی اسناد، از تحلیل و استنباط و برای تحلیل داده‌های حاصل از پرسشنامه، از آمار توصیفی (فراوانی، درصد، میانگین و درصد فراوانی) استفاده شد.
 روایی و پایایی ابزار: برای حصول اطمینان از روایی^۱ پرسشنامه، از روایی محتوایی و جهت برآورد پایایی^۲، از محاسبه ضریب آلفای کرونباخ با استفاده از نرم افزار «اس. پی. اس. اس. ۳» استفاده شد. نتیجه بدست آمده از محاسبه ضریب پایایی، برابر با ۰/۸۹ بود.

یافته‌ها

سوال اول) چهارچوب الگوی پیشنهادی برای برنامه درسی تربیت اخلاقی دوره متوسطه اول مبتنی بر سند تحول بنیادین چگونه است؟

الگوی پیشنهادی که به تبیین وضعیت مطلوب برنامه‌درسی تربیت اخلاقی در دوره متوسطه اول پرداخته است، دارای بخش‌های مختلفی که براساس نتایج حاصل از بررسی پژوهش‌های مرتبط (با محوریت اسناد تحولی) ارائه شده است. از آنجا که سطوح کلان و میانی برنامه‌های درسی، در برنامه‌درسی ملی جمهوری اسلامی ایران به منزله راهنمای جامع تدوین برنامه‌های درسی و تربیتی، مشخص شده‌است، در این پژوهش، در سطح خرد برنامه‌ریزی، مبانی، اصول و عناصر چهارگانه اهداف، محتوا، راهبردهای یاددهی-یادگیری (تربیتی)،

¹ Validity

² Reliability

³ SPSS

^۴ به علت محدودیت حجم مقاله، از شرح بخش مبانی خوداری می‌شود.

اخلاقی و التزام به آن و نقش محوری آن در تکوین شخصیت انسان با توجه به مسایل و چالش‌های اخلاقی روز (حکمت‌عملی) است [۱۱]. در جدول ۱ نتایج بررسی تفکیک ابعاد مختلف الگوی برنامه‌درسی تربیت اخلاقی به اجمال بیان شده است.

سؤال دوم: ویژگی‌های عناصر الگوی برنامه‌درسی تربیت اخلاقی دوره متوسطه اول مبتنی بر سند تحول بنیادین، چگونه است؟

۱-۲ اهداف

تعیین اهداف تابعی از رویکرد و الگوی تربیت اخلاقی است. در مبانی نظری تحول بنیادین، هدف از تربیت «آمادگی متربیان برای تحقق آگاهانه و اختیاری مراتب حیات طیبه در همه ابعاد از طریق کسب شایستگی‌های مختلف براساس نظام معیار اسلامی در متربیان» است [۱۰].

شکل ۲ الگوی هدف‌گذاری در برنامه‌درسی تربیت اخلاقی را نشان می‌دهد، در این الگو عنصر «اخلاق» به‌عنوان یکی از عناصر پنج‌گانه، ارتباطات متربیان را در چهار عرصه «خود»، «خدا»، «خلق» و «خلقت» به‌صورت بهم پیوسته و با محوریت «ارتباط با خدا» و در شبکه‌ای مفهومی مرتبط و بهم تنیده تبیین و متناسب با نیازها و شرایط متربیان، سایر عناصر را تقویت و تعمیق می‌نماید [۱۱]. به‌عبارت دیگر، هدف‌گذاری در برنامه‌درسی تربیت اخلاقی، براساس الگوی هدف‌گذاری برنامه‌درسی ملی انجام می‌شود. بنحوی که به نحوی که اخلاق در مرکز ثقل این الگو و همسو با عناصر دیگر و در ارتباط با عرصه‌های چهارگانه قرار می‌گیرد. از این‌رو، در الگوی مطلوب، اهداف برنامه‌درسی تربیت اخلاقی با توجه به‌اهداف کلی اخلاقی دوره متوسطه براساس شکل ۲ تعیین می‌گردد.

«اصول» به‌منزله راهنمای عمل و معیاری است که چگونگی تحقق غایت تربیت را در برنامه‌درسی مشخص و سهم، تأثیر و وظایف عوامل مختلف را در تعیین اهداف، تدوین محتوای آموزشی، تنظیم فرصت‌ها و فعالیت‌های یاددهی- یادگیری و شیوه‌های ارزشیابی، مشخص می‌کند [۲۵]. عناوین اصول منتج از مبانی تربیت اخلاقی به اجمال در جدول (۱) اشاره شده است.

۳-۱ رویکرد حاکم بر برنامه‌درسی تربیت اخلاقی:

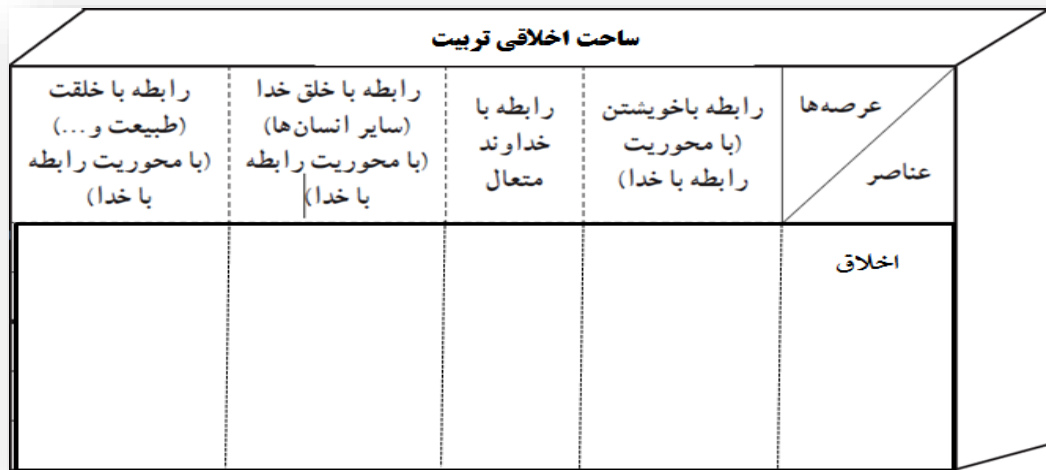
اتخاذ «فطرت‌گرایی توحیدی»، به‌عنوان رویکرد کلی حاکم بر برنامه‌درسی تربیت اخلاقی، زمینه‌ساز شکوفایی فطرت الهی متربیان از طریق درک و اصلاح مداوم موقعیت آنان به‌منظور دستیابی به مراتبی از حیات طیبه است. زیرا در نظام تربیتی اسلام، میان تربیت و فطرت، ارتباط مستقیم وجود دارد [۲۶]. براساس رویکرد تربیتی اسلامی فطرت‌گرا، «فطرت» مبنای تربیت، سرمایه تربیت و مقصد تربیت انگاشته می‌شود. یعنی تربیت از فطرت آغاز می‌شود و در مسیر فطرت و به‌سوی مقصد فطرت پیش می‌رود. بنابراین مقوله فطرت، یک مبنای اساسی در تعلیم و تربیت اسلامی است. براین اساس، نظام آموزشی از طریق برنامه درسی، شرایط، امکانات و بستر لازم را جهت شکوفایی فطرت الهی- اخلاقی متربیان را فراهم می‌نماید [۲۷]. رویکرد حاکم بر سازماندهی محتوای مرتبط با تربیت اخلاقی، به تبع برنامه‌درسی ملی، رویکرد تفکیکی است، بنحوی که در این رویکرد، «اخلاق» به‌عنوان یک ماده درسی مستقل در برنامه‌درسی به متربیان عرضه می‌شود [۱۱].

۴-۱ حوزه تربیت و یادگیری حکمت و معارف اسلامی: در برنامه‌درسی ملی، حوزه‌های تربیت و یادگیری، حدود محتوایی، روش‌ها، فرایندها، و عناصر کلیدی یادگیری را روشن می‌سازند. موضوع اخلاق، به‌عنوان زیرمجموعه حوزه «حکمت و معارف اسلامی» با حوزه‌های دیگر ارتباط دارد. حوزه یادگیری حکمت و معارف اسلامی تلاش می‌کند تا زمینه لازم برای درک و بصیرت اخلاقی را در دانش‌آموزان را فراهم کند و در نهایت، سبب شود تا فرد رفتار حکیمانه‌ای از خود بروز دهد. معارف قابل طرح در این حوزه در سه دسته شامل «اعتقادات»، «احکام» و «اخلاق» ارایه می‌شود که موضوعات مرتبط با اخلاق، در این حوزه در حد شناخت مسائل و موضوعات اصلی

ابعاد	زیر مولفه‌ها	ویژگی‌ها / مفروضات
مبانی (منتج از مبانی نظری تربیت در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی)	مبانی هستی‌شناختی	خداجویی و بندگی خداوند، غایت‌مندی آفرینش و غایت بودن خداوند؛ توجه به فلسفه خلقت و باور به یگانگی پروردگار.
	مبانی انسان‌شناختی	فطرت جویی و کمال‌طلبی؛ کرامت و ارزش ذاتی انسان؛ برخوردار بودن انسان‌ها از حقوق برابر؛ عقلانیت و اندیشه‌ورزی متربیان؛ آزادی و اختیار متربیان؛ مسئولیت‌پذیری و تکلیف‌مداری متربیان
	مبانی معرفت‌شناختی	هدایت‌پذیری (معرفت‌پذیری) متربیان. توانمندی انسان نسبت به شناخت هستی؛ دومراتب بودن علم انسان؛ پویایی علم؛ مکمل بودن منابع و ابزارهای شناخت؛ توانایی تعقل انسان؛ محدودیت‌های شناخت آدمی.
	مبانی ارزش‌شناختی	وجود انواع و مراتب ارزش‌ها؛ عدالت تربیتی در تربیت اخلاقی؛ رأفت و احسان در تربیت اخلاقی.
مبانی علمی	مبانی روان‌شناختی	تفاوت‌های فردی متربیان.
	مبانی جامعه‌شناختی	تأثیر اجتماع بر تربیت اخلاقی انسان.
اصول (منتج از مبانی تربیت اخلاقی)	اصل اول	توجه به عزت و کرامت متربیان ^۱ ؛
	اصل دوم	رعایت اعتدال و توازن در تکالیف اخلاقی ^۲ ؛
	اصل سوم	رعایت تقدم پیشگیری بر درمان در فرایند تربیت اخلاقی ^۳ ؛
	اصل چهارم	توجه به خصوصیات متربی و تفاوت‌های فردی او ^۴ در تربیت اخلاقی؛
	اصل پنجم	محور قراردادن تقوا و پرهیزکاری در تربیت اخلاقی ^۵ ؛
	اصل ششم	جلب توجه متربیان به رعایت مداومت و محافظت برعمل ^۶ ؛
	اصل هفتم	رعایت یکپارچگی و فراگیری ^۷ برنامه تربیت اخلاقی ^۸ ؛
	اصل هشتم	توجه به تواضع و فروتنی متربیان در تربیت اخلاقی ^۹ ؛
	اصل نهم	رعایت پیوستگی طولی و عرضی محتوا در برنامه درسی ^{۱۰} تربیت اخلاقی؛
	اصل دهم	رعایت استدرج (تعالی تدریجی) در فرایند تربیت اخلاقی ^{۱۱} ؛
اصل یازدهم	اصالت ایجاد مصونیت بر محدودیت در تربیت اخلاقی متربیان.	
رویکرد (براساس مفاد برنامه درسی ملی)	رویکرد کلی حاکم بر برنامه درسی تربیت اخلاقی	رویکرد کلی حاکم بر برنامه درسی تربیت اخلاقی، رویکرد «فطرت‌گرایی توحیدی» است. اتخاذ این رویکرد به معنای زمینه‌سازی لازم جهت شکوفایی فطرت الهی دانش‌آموزان از طریق درک و اصلاح مداوم موقعیت آنان به‌منظور دستیابی به مراتبی از حیات طیبه است.
	رویکرد حاکم بر سازماندهی محتوا	براساس مفاد برنامه درسی ملی (۱۳۹۲: ۲۴) رویکرد سازماندهی محتوا تفکیکی یا مجزا است که در این رویکرد، «اخلاق»، به عنوان یک ماده درسی مستقل آرایه می‌شود.

- ۱ منطبق با مبانی ۲-۲ انسان‌شناختی تربیت اخلاقی و اصل ۹-۵-۴ از اصول تربیت در مبانی نظری تحول بنیادین
- ۲ منطبق با ویژگی شماره ۴ عنوان شده برای مدرسه صالح صفحه ۲۸۰ مبانی نظری تحول بنیادین و اصل ۸-۳ از اصول ناظر بر برنامه های درسی و تربیتی صفحه ۱۰ برنامه درسی ملی ج.ا.ا و اصل ۶-۵-۴ از اصول تربیت در مبانی نظری تحول بنیادین
- ۳ منطبق با ویژگی شماره ۳ مدرسه صالح صفحه ۲۸۰ مبانی نظری تحول بنیادین و اصل ۷-۳ از اصول ناظر بر برنامه های درسی و تربیتی صفحه ۱۱ برنامه درسی ملی ج.ا.ا
- ۴ منطبق بر اصل ۱۱-۳ از اصول ناظر بر برنامه های درسی و تربیتی، برنامه درسی ملی ج.ا.ا، صفحه ۱۱
- ۵ منطبق با اصل ۷-۵-۴ از اصول تربیت، مبانی نظری تحول بنیادین، صفحه ۱۷۷
- ۶ منطبق بر اصل ۱۱-۳ از اصول ناظر بر برنامه های درسی و تربیتی، برنامه درسی ملی ج.ا.ا، صفحه ۱۱

فطرت‌مداری، تعالی مرتبتی، عقلائیت محوری، مشارکت و همراهی همه عوامل، انعطاف‌پذیری، تنوع و پویایی، فعال بودن متریبان، مسئله محوری، بهره‌گیری از میراث غنی فرهنگ و ادب فارسی برای توسعه و ارزش‌های اخلاقی	ویژگی رویکرد سازماندهی مستقل	
ملاحظات و مفروضات: طراحی براساس الگوی هدف‌گذاری؛ شایستگی محور بودن، هم‌خوانی با اسناد فرادستی و هماهنگی با اصول حاکم بر برنامه درسی	معارف قابل طرح: اعتقادات، احکام و اخلاقی (حکمت عملی)	حوزه تربیتی (براساس مفاد برنامه درسی ملی)
	حکمت و معارف اسلامی	

شکل ۲. الگوی هدف‌گذاری در برنامه‌درسی تربیت اخلاقی

کند [۲۹]. منظور از محتوای اخلاقی، مضامین اخلاقی و ارزش‌های اساسی اخلاقی است که در قالب برنامه‌درسی تربیت اخلاقی در معرض تجارب یادگیری متریبان قرار می‌گیرد. اما این‌که در الگوی مطلوب برنامه‌درسی تربیت اخلاقی، محتوا از چه ویژگی‌هایی برخوردار باشد، بر چه اساسی انتخاب شود، در سازماندهی آن چه معیارها و اصولی مورد توجه قرارگیرد و اشکال ارائه محتوای اخلاقی در برنامه‌درسی دوره متوسطه اول چگونه باشد، موضوع مهمی است که به اختصار در جدول ۳ بیان شده است:

مفروضات و ملاحظات عملی در تعیین اهداف و همچنین، اهداف کلی اخلاقی دوره متوسطه اول با تأکید بر سند تحول بنیادین، در جدول ۲ بیان شده است:
۲-۲ محتوا

در طراحی برنامه‌درسی (تربیت اخلاقی) پس از تعیین اهداف ساحت اخلاقی، محتوا براساس اصول موردنظر، انتخاب، سازماندهی و آرایه می‌شود [۲۸]. محتوا به مجموعه مفاهیم، مهارت‌ها و گرایش‌هایی اطلاق می‌شود که برنامه ریزان آن را انتخاب و سازماندهی می‌کنند و تعامل یاددهی- یادگیری معلم و شاگرد آن را تولید می‌

جدول ۲. خلاصه نتایج بررسی طراحی عنصر اهداف در الگوی برنامه‌درسی تربیت اخلاقی

هدف‌گذاری در الگوی برنامه‌درسی تربیت اخلاقی دوره متوسطه اول، تابع الگوی هدف‌گذاری برنامه‌های درسی و تربیتی مندرج در برنامه‌درسی ملی است. در این الگو ابتدا براساس هدف کلی دوره و اهداف ساحت اخلاقی دوره، ارزش‌های اساسی اخلاقی از سند تحول بنیادین استخراج و بصورت توانایی‌های عملی مورد انتظار از متریبان در بعد اخلاقی و با ادبیات هدف‌نویسی مشخص می‌گردد. در این الگو عنصر «اخلاقی» به‌عنوان یکی از عناصر پنج‌گانه، ارتباطات متریبان را در چهار عرصه «خود»، «خدا»، «خلق» و «خلقت» به‌صورت بهم پیوسته و با محوریت «ارتباط با خدا» و در شبکه‌ای مفهومی مرتبط و بهم تنیده تبیین نماید. به نحوی که اخلاق در مرکز ثقل این الگو و همسو با عناصر دیگر و در ارتباط با عرصه‌های چهارگانه قرار می‌گیرد.	الگوی هدف‌گذاری	اهداف
--	-----------------	-------

<p>- توسعه توانایی شناخت متریبان از خود و دیگران برای پاسخ‌گویی مسئولانه به نیازها، محدودیت‌ها و ارتقای ظرفیت‌های وجودی^۱؛ - توسعه توانایی بصیرت اخلاقی متریبان و رشد حساسیت و هشیاری در آنان نسبت به رذایل اخلاقی^۲؛ - التزام عملی به آداب، ارزش‌ها، تکالیف و مسئولیت‌های اخلاقی و تلاش پیوسته برای تکوین و تعالی بعد اخلاقی هویت خویش^۳؛ - تقویت تلاش مداوم برای خودارزیابی، خودکنترلی و خویش‌اندازی^۴؛ - تقویت توانایی متریبان در ارزشگذاری به کار، روزی حلال و تلاش مداوم در زندگی^۵.</p>	<p>اهداف کلی تربیت اخلاقی دوره متوسطه اول</p>
<p>- توجه به الگوی هدف‌گذاری برنامه‌درسی ملی در تعیین اهداف برنامه؛ - توجه به حوزه‌های تربیت و یادگیری مرتبط با اخلاق؛ - پرهیز از تحویل تربیت اخلاقی به یکی از ابعاد شناختی، عاطفی و رفتاری مبتنی بر رویکرد سنتی رفتارگرایی و تأکید بر رویکرد شایستگی‌محور در تعیین اهداف؛ - استفاده از بستر محتوایی دروس مختلف مرتبط با تربیت اخلاقی برای طرح مفاهیم و ارزش‌های اخلاقی؛ - توجه به ویژگی‌های همه متریبان(عادی، باتیازهای ویژه و استعداد درخشان) با در نظر گرفتن اصل انعطاف‌پذیری؛ - توجه به عزت و کرامت، زمینه‌های فهم و درک متریبان و پرهیز از تحمیل، اجبار و تلقین؛ - توجه به نقش جایگاه عوامل سهیم و موثر در تربیت اخلاقی و زمینه‌سازی برای مشارکت مؤثر آنان؛ - توجه به «موقعیت‌محوری» در تعیین اهداف و پیش‌بینی موقعیت عملی برای کاربرد ارزش‌های اخلاقی؛ - توجه به معیارهایی چون «عملی بودن»، «انسجام و فراگیری» و «صراحت» در تعیین اهداف.</p>	<p>مفروضات و ملاحظات عملی در تعیین اهداف</p>

جدول ۳. خلاصه نتایج بررسی طراحی عنصر محتوا در الگوی برنامه درسی تربیت اخلاقی

<p>- مبتنی بر اهداف تربیت اخلاقی در دوره متوسطه اول است؛ - سازوار با آموزه‌های دینی و قرآنی و اخلاق انسانی است؛ - متناسب با نیازها، علائق و توانایی‌های متریبان است؛ - از اعتبار و انسجام کافی برخوردار است؛ - دربردارنده تجربیات یادگیری متنوع و زمینه‌ساز تکوین و تعالی هویت اخلاقی متریبان است؛ - مبتنی بر صلاحیت‌ها و یادگیری‌های مشترک مورد تأکید زیرنظام برنامه‌درسی ملی است؛ - زمینه‌ساز موقعیت‌تمرین عملی ارزش‌های اخلاقی برای متریبان است؛ - از منابع متنوع، روش‌های مختلف و فرصت‌های متعدد یادگیری برای تقویت ارزش‌های اخلاقی در متریبان برخوردار است.</p>	<p>ویژگی‌ها و مزایا</p>
<p>- محور قرار گرفتن قرآن کریم و سنت و سیره معصومین(علیهم‌السلام) - رعایت تناسب محتوای برنامه با مبانی تربیت اخلاقی^۶ - توجه به رویکرد کلی و جهت‌گیری حوزه مرتبط^۷ - توجه به سطوح و حیطه‌های مختلف اهداف تربیت اخلاقی در دوره متوسطه اول^۸ - نهادینه کردن بصیرت اخلاقی در محتوا - توجه همزمان به ارزش‌های اخلاقی در ارتباط‌های چهارگانه^۹ مندرج در برنامه‌درسی ملی(خود، خدا، خلقت و خلق) - توجه به ملاحظات رشدی و ویژگی‌های متغیر دانش‌آموزان دوره متوسطه اول - استفاده از زبان مناسب و قابل فهم در ارائه محتوا - توجه به تقویت تفکر، اندیشه و ایجاد رضایت و نشاط در مخاطبان - توجه به شایستگی‌های پایه فراگیران. - توجه به اصول انتقال پیام^{۱۰}</p>	<p>ملاحظات و چالش‌ها</p>

۱ (الگوی نظری ساحت اخلاقی تربیت، مبانی نظری تحول بنیادین، ۱۳۹۰: ۲۸۹)
 ۲ سند تحول، (بیانیه ارزش‌ها، ص ۸-۹)
 ۳ (الگوی نظری ساحت اخلاقی تربیت، مبانی نظری تحول بنیادین، ۱۳۹۰: ۲۸۹)
 ۴ (الگوی نظری ساحت اخلاقی تربیت، مبانی نظری تحول بنیادین، ۱۳۹۰: ۲۸۹) و (سند تحول، راهکار ۲-۲ ص ۲۰)
 ۵ (سند تحول، هدف عملیاتی ۱ ص ۱۸)
 ۶ این مبانی در حوزه تربیت اخلاقی از اسناد تحولی استخراج شده است.
 ۷ عنوان حوزه یادگیری مرتبط با اخلاق در برنامه‌درسی ملی، حوزه تربیت و یادگیری «حکمت و معارف اسلامی» است.
 ۸ (سطوح «غایی، کلی، جزئی» و حیطه‌ها «دانشی، نگرشی و مهارتی») اشاره شده در بخش اهداف تربیت اخلاقی
 ۹ ارتباطات چهارگانه مندرج در برنامه‌درسی ملی، شامل خود، خدا، خلقت و خلق می‌باشد.
 ۱۰ دقت و صحت، تازگی و روزآمد بودن، بدیع و نو بودن مفاهیم، توجه به دانش پیش‌نیاز متریبان، جذابیت و گیرایی، انسجام مفاهیم و مضامین، استفاده از اشکال متنوع انتخاب و ارائه محتوا (متن و تصاویر زیبا، مصادیق عینی و انتزاعی و...)

مفروضات و ملاحظات عملی در سازماندهی و ارائه	<p>۱) فراموشی بودن: براساس توصیه در برنامه درسی ملی، سازماندهی محتوای حوزه مرتبط با اخلاق (حوزه حکمت و معارف اسلامی) در دوره متوسطه اول، به شیوه سازماندهی مجزا توصیه شده است. در الگوی مطلوب برنامه درسی تربیت اخلاقی، محتوای اخلاقی در قالب ماده درسی مستقل ارائه می شود. البته به دلیل اهمیت، گستردگی و فرابخشی بودن تربیت اخلاقی، برای ارائه محتوای اخلاقی دوره از بستر برنامه های درسی دیگر نیز جهت تأکید می توان استفاده نمود.</p> <p>۲) توالی و مداومت: برای رعایت توالی در سازماندهی موضوعات اخلاقی لازم است مضامین اخلاقی از ساده به پیچیده، از «عینی به ذهنی» و «اساسی به فرعی» ارائه شود تا زمینه کسب صفات و فضایل و تعمیق روحیه پیشگیرانه از آسیب های اخلاقی و شکل گیری صلاحیت های مبنایی در زمینه باورها و فضایل اخلاقی تحقق یابد.</p> <p>وحدت و یکپارچگی: در الگوی برنامه درسی تربیت اخلاقی، مضامینی در همه حوزه های یادگیری به صورت کل وحدت یافته و منسجم برای همه پایه ها در نظر گرفته می شود.</p> <p>۳) وسعت و تنوع فرصت های یادگیری: وسعت به معنای شامل بودن محتواست. در الگوی برنامه درسی تربیت اخلاقی ضمن بکارگیری راهبردهای متنوع آموزشی و گسترش مفهوم فضای آموزشی به فضای کلاسی و غیرکلاسی (داخل و خارج مدرسه)، در نوع نگاه به زمان آموزش (زمان رسمی و غیررسمی) و منابع آموزشی تغییر ایجاد می شود.</p>
شیوه سازماندهی	<p>براساس رویکرد کلی حاکم بر سازماندهی محتوای حوزه مرتبط با اخلاق در برنامه درسی ملی در الگوی پیشنهادی، نوعی چرخش از شیوه سازماندهی محتوا ایجاد می شود. به عبارت دیگر، شیوه سازماندهی محتوا از شیوه «تلفیقی» موجود در برنامه درسی دوره، به شیوه سازماندهی «مجزا»، تغییر می یابد.</p>
شیوه های ارائه	<p>متن: رایج ترین و یزتکرارترین شکل ارائه محتواست که در قالب نثر، شعر، داستان، روایت و ... ارائه می شود.</p> <p>محتوای چندرسانه ای / تصویر: تصویر نیز یکی از اشکال ارائه محتواهای اخلاقی و ارزشی است که در قالب تصاویر ثابت (عکس، نقاشی و...)، متحرک و فیلم ها ارائه می شود.</p> <p>فعالیت های عملی: فعالیت به عنوان محملی برای تمرین عملی ارزش های اخلاقی و دستیابی به فضایل در متربیان مورد استفاده قرار می گیرد. فعالیت می تواند مستقیم و دربرگیرنده احکام، هنجارها و ضوابط ارزشی برگرفته از دین یا قوانین اخلاق عمومی باشند. نکته حائز اهمیت، ماهیت محتوای تربیت اخلاقی است که از وقایع عادی و روزمره دانش آموزان انتخاب می شود تا آنان را برای زندگی اخلاقی در جامعه آماده نماید.</p>

یادگیری در برنامه های درسی قرار می گیرد. در یک دسته بندی کلی، روش ها به سه دسته ایجاد، اصلاحی و اقتضایی تقسیم می شوند. منظور از روش های ایجاد، ایجاد یک رفتار تازه، یا تداوم و تثبیت رفتارهای درست و هدف از روش های اصلاحی، حذف یا کاهش یک رفتار ناپسند و مقصود از روش های اقتضایی، روش هایی هستند که بنا بر اقتضا و شرایط، در هر دو جنبه کارایی دارند [۳۱]. برخی از روش های یاددهی-یادگیری که براساس چارچوب، اصول و معیارهای برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران، طراحی شده، به اجمال در جدول ۴ ارائه شده است:

۲-۳ روش های یاددهی - یاددهی (تربیتی) روش ها دستورالعمل هایی هستند که به ما می گویند، برای رسیدن به مقصود مورد نظر، چه باید بکنیم تا ارتباط منطقی و نظم بیشتری در ارائه مطالب فراهم گردد. [۲۴] این عنصر در تربیت اخلاقی، از موضوعات چالشی است که رویکرد معلم را در دستیابی به اهداف تربیتی نشان می دهد [۳۰]. توجه به چارچوب و اصول برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران، به عنوان زیرنظام اصلی سند تحول و تعیین کننده خطوط کلی، رویکردها و اصول برنامه های درسی و تربیتی در تعلیم و تربیت رسمی و عمومی، موضوع مهمی است که مبنای طراحی روش های یاددهی-

جدول ۴. خلاصه نتایج بررسی عنصر روش های یاددهی - یادگیری

روش های یاددهی - یادگیری	<p>- اتخاذ رویکرد فعال در انتخاب راهبردها بعنوان رویکرد هماهنگ با رویکرد فطرت گرا (رویکرد مورد نظر براساس برنامه درسی ملی - استفاده از راهبرد جلب مشارکت، به عنوان رویکرد مؤثر و کارآمد در تربیت اخلاقی در راستای ایجاد زمینه برای یادگیری مشارکتی و تقویت روحیه جمعی، توسعه مشارکت جویی و تعاون؛</p> <p>- استفاده از روش های تدریس عملی در ایجاد روحیه اخلاق محور دانش آموزان هماهنگ با بند «یک» اهداف ساحت اخلاقی دوره متوسطه اول، یعنی توسعه توانایی شناخت خود و دیگران، برای پاسخ گویی مسئولانه به نیازها، محدودیت ها و ارتقای ظرفیت های وجودی؛</p> <p>- استفاده از راهبرد حل مسئله، جهت تسهیل دستیابی دانش آموزان به مجموعه ای از شایستگی های مورد نظر سند تحول بنیادین، نظیر التزام عملی به آداب، ارزش ها، احکام و مسئولیت های اخلاقی، تلاش پیوسته برای تکوین و تعالی بعد اخلاقی هویت آ و نیز توانایی ارزش گذاری به کار، روزی حلال و تلاش مداوم در زندگی ۳ و در نتیجه تقویت توانایی حل مسائل اخلاقی متربیان؛</p> <p>- ابتدای ارتباطات متربیان بر مدار «محبت» بعنوان موثرترین روش تربیت اخلاقی؛</p>
--------------------------	--

۱) الگوی نظری ساحت اخلاقی تربیت، مبانی نظری تحول بنیادین، ۱۳۹۰: ۲۸۹

۲) بند ۳ اهداف تربیت اخلاقی دوره متوسطه اول

۳) بند ۵ اهداف تربیت اخلاقی دوره متوسطه اول

<p>-تقدم پیشگیری بر درمان، در راستای زمینه‌سازی برای پیشگیری از گرفتارشدن متربیان در رذایل و ایجاد فضایل اخلاقی، مهارت خویشنداری به منظور تحقق بندهای (۲) و (۴) اهداف تربیتی دوره در ساحت اخلاقی تربیت؛</p>		
<p>-تدارک فرصت درک و تفسیر پدیده‌ها، وقایع، برای درک موقعیت‌های واقعی زندگی با رعایت نظام معیار اسلامی؛ - تقویت انگیزه متربیان برای کاوشگری درباره پدیده‌ها، و تلاش مداوم برای پاسخگویی به پرسش‌ها؛ - افزایش بصیرت اخلاقی متربیان در درک و تفسیر قوانین کلی حاکم بر هستی و رابطه‌های علت و معلولی پدیده‌ها؛ - تدارک فرصت‌هایی برای مرور، تعدیل، بازنگری در شایستگی‌های اخلاقی کسب شده متربیان؛ - ایجاد فرصت لازم برای پیوند نظر و عمل، تلفیق دانش و تجربیات پیشین با یادگیری‌های جدید متربیان؛ - بهره‌مندی از روش‌های فعال، تعالی بخش اخلاقی و سازمان دهی نوآورانه و خلاق فرایند کسب معارف اخلاقی؛</p>	<p>اصول انتخاب</p>	
<p>روش‌های ایجاد: زمینه‌سازی/ الگویی/ تبشیر/ تشویق/ تکریم/ محبت/ ورزی/ بصیرت دهی/ یادآوری نعمت‌ها. روش‌های اصلاحی: امر به معروف و نهی از منکر/ روش تذکر/ عبرت/ توبه/ انذار/ تغافل/ مراقبه و محاسبه/ مطالعه و پژوهش/ ایفای نقش. روش‌های اقتضایی: پرسش و پاسخ/ تمثیل/ برهان و استدلال/ تلقین به نفس/ موعظه/ مشورت/ دعا/ داستان‌گویی/ ایفای نقش/ مناظره/ حل مسأله/ خلق موقعیت برای داوری/ بارش مغزی/ گردش علمی.</p>	<p>روش تربیتی پیشنهادی</p>	

توانمندی‌های اخلاقی و به‌عبارت دیگر دستیابی به «هویت اخلاقی» در متربیان است. به‌همین دلیل در الگوی برنامه درسی تربیت اخلاقی دوره متوسطه اول، برای ارزشیابی ابعاد یادشده، «ارزشیابی مستمر» به‌عنوان مناسب‌ترین نوع ارزشیابی پیشنهاد می‌شود. این نوع از ارزشیابی که یکی از عناصر اصلی و محوری در فرایند برنامه‌ریزی درسی به‌شمار می‌آید، امکان تصمیم‌گیری عقلانی‌تر را در تعیین فرصت‌های یادگیری برای مخاطبان فراهم می‌کند. [۳۲] ارزشیابی مستمر در صورتی که با مشاهده پدیدارشناسانه عملکرد در موقعیت‌های واقعی، ارائه تکالیف عملکردی و مبتنی بر حل مسأله و ایجاد موقعیت مناسب برای ارزشیابی از امور اخلاقی همراه شود، متربیان را برای ارتقای شایستگی‌های اخلاقی، البته با مشارکت خودشان یاری می‌نماید. جدول ۵ ابعاد مختلف طراحی عنصر ارزشیابی را در الگوی مطلوب برنامه‌درسی تربیت اخلاقی، نشان می‌دهد:

۲-۴ شیوه‌های ارزشیابی
در برنامه‌درسی تربیت اخلاقی، «ارزشیابی» عنصری برای تعیین میزان شایستگی‌های اخلاقی موردنظر سند تحول در متربیان و اصلاح و بهبود فرایند یاددهی-یادگیری است. در ارزشیابی از برنامه‌درسی تربیت اخلاقی، به دلیل نوع اهداف تعیین‌شده، تفاوت ماهوی محتوا و فعالیت‌های تربیتی، استفاده از روش‌های ارزشیابی مرسوم در برنامه‌های درسی دیگر، نه صحیح است و نه امکان‌پذیر. هدف ارزشیابی در این برنامه، تعیین سطح شایستگی‌های اخلاقی در «رفتار» متربیان است. از این‌رو برخلاف رویه گذشته، استفاده از روش آزمون کتبی و شفاهی برای ارزشیابی امور اخلاقی، به‌نفسه صحیح نیست و باعث دورشدن ارزیاب از هدف اصلی ارزشیابی خواهد شد. در الگوی پیشنهادی، براساس مبانی نظری تحول بنیادین، مهم‌ترین وجهی که در برنامه‌های اخلاقی باید در متربیان مورد ارزشیابی قرارگیرد، تعیین سطح شایستگی‌ها و

جدول ۵. خلاصه نتایج بررسی عنصر شیوه‌های ارزشیابی

<p>تعیین سطح شایستگی‌های اخلاقی در «رفتار» متربیان و به‌عبارت دیگر دستیابی به «هویت اخلاقی» در متربیان.</p>	<p>هدف</p>	
<p>ارتقای شایستگی‌های اخلاقی با تأکید بر «ارزشیابی مستمر» با مشاهده پدیدارشناسانه عملکرد در موقعیت‌های واقعی، ارائه تکالیف عملکردی و مبتنی بر حل مسأله و ایجاد موقعیت مناسب برای ارزشیابی از امور اخلاقی؛</p>	<p>رویکرد حاکم</p>	
<p>- دقت در انتخاب و استفاده از شیوه‌های ارزشیابی و توجه به وضعیت موجود ارزشیابی در نظام آموزشی کشور و واقعیت‌های مربوط در ارزشیابی از فرایند و نتایج تربیت اخلاقی متربیان؛ - ایجاد امکان قضاوت صحیح درباره سطح اخلاقی متربیان به منظور نیل به اهداف برنامه درسی؛ - پرهیز از بکارگیری روش‌ها و ابزارهای اضطراب‌آور و مایوس‌کننده و حفظ عزت، شأن و کرامت متربیان ارزشیابی؛ - توجه به تفاوت‌های فردی، ویژگی‌های متغیر رشدی و خصوصیات روانی و تحولات دوران بلوغ متربیان؛ - ایجاد جو حمایتی در فرایند ارزشیابی با تأکید ارزشیابی شایستگی محور مبتنی بر خودارزیابی متربیان؛ - تعیین سطح شایستگی‌ها و توانمندی‌های اخلاقی و به‌عبارت دیگر دستیابی به «هویت اخلاقی» در متربیان.</p>	<p>ویژگی‌ها</p>	<p>شیوه های ارزشیابی</p>
<p>- دقت در انتخاب و استفاده از شیوه‌های ارزشیابی و توجه به وضعیت موجود ارزشیابی در نظام آموزشی کشور و واقعیت‌های مربوط در ارزشیابی از فرایند و نتایج تربیت اخلاقی متربیان؛ - ایجاد امکان قضاوت صحیح درباره سطح اخلاقی متربیان به منظور نیل به اهداف برنامه درسی؛ - پرهیز از بکارگیری روش‌ها و ابزارهای اضطراب‌آور و مایوس‌کننده و حفظ عزت، شأن و کرامت متربیان ارزشیابی؛ - توجه به تفاوت‌های فردی، ویژگی‌های متغیر رشدی و خصوصیات روانی و تحولات دوران بلوغ متربیان؛ - ایجاد جو حمایتی در فرایند ارزشیابی با تأکید ارزشیابی شایستگی محور مبتنی بر خودارزیابی متربیان.</p>	<p>اصول حاکم بر ارزشیابی</p>	

<p>- مشاهده عکس‌العمل متریبان درباره رفتارهای اخلاقی دیگران؛ - تکمیل «سیاهه رفتار» اخلاقی؛ - تکمیل فرم‌های نگرش‌سنج، - سنجش نگرش متریبان درباره اسوه‌های اخلاقی؛ - نظرخواهی درباره فضیلت‌ها (از قبیل تعهد و مسئولیت‌پذیری، در برابر خدا، خود، دیگران و طبیعت و...):</p>	<p>نمونه روش پیشنهادی</p>	
<p>- درگیر کردن مؤثر دانش‌آموزان در فرایند ارزشیابی - خود ارزشیابی دانش‌آموزان از فرایند تربیت اخلاقی؛ - ارایه بازخورد مؤثر به متریبان؛ - استفاده از نتایج ارزشیابی در طراحی فرایند تربیت اخلاقی.</p>	<p>ملاحظات و مفروضات</p>	

آنان اعمال شد. جهت پاسخگویی به سؤال پژوهش، نمرات به‌دست آمده بررسی و میانگین نمرات به تفکیک بخش‌های مختلف الگو و معیارهای مطرح شده محاسبه شد. نظرات متخصصان در مورد بخش‌های مختلف الگو در جدول ۶ ارائه شده‌است:

سؤال سوم: الگوی پیشنهادی برای برنامه‌درسی تربیت اخلاقی دوره متوسطه اول تا چه اندازه از نظر متخصصان معتبر است؟
پس از ارزشیابی دیدگاه متخصصان، موارد مطرح‌شده توسط پژوهشگر جمع‌بندی و تغییرات اصلاحی موردنظر

جدول ۶. نتایج تفکیکی نظرات متخصصان در مورد بخش‌های مختلف الگوی پیشنهادی

میانگین نظرات	تعداد افراد بدون نظر		تعداد مخالف		تعداد موافق		معیارها
	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	
۳,۵	۶	۱	۶	۱	۸۸	۱۴	جامعیت الگوی پیشنهادی (تبیین دقیق مبانی، اصول و رویکرد)
۳,۷	-	-	۶	۱	۹۴	۱۵	توجه به مضامین اخلاقی سند تحول بنیادین
۳,۷	۶	۱	-	-	۹۴	۱۵	توجه به معیارهای موردنظر برنامه درسی ملی
۳,۵	-	-	۶	۱	۹۴	۱۵	اهداف
۳,۵	-	-	۶	۱	۹۴	۱۵	محتوا
۳,۶	-	-	۶	۱	۹۴	۱۵	روش‌های یاددهی- یادگیری
۳,۴	-	-	۱۲	۲	۸۸	۱۴	شیوه‌های ارزشیابی

پاسخ‌دهندگان محورهای مطرح‌شده در الگوی پیشنهادی (شامل محورهای مبانی، اصول و رویکردهای تربیت مرتبط با تربیت اخلاقی) را کاملاً مناسب دانسته و معتقد بودند که در طراحی الگوی پیشنهادی، تقریباً محورهای مرتبط با برنامه درسی تربیت اخلاقی به‌درستی موردتوجه قرار گرفته است. همچنین ۹۴ درصد از پاسخ‌دهندگان نیز میزان توجه به مضامین اخلاقی سند تحول بنیادین و معیارهای برنامه‌درسی ملی را در طراحی الگوی پیشنهادی در حد بسیار مناسب ارزیابی کرده‌اند و بیش از ۹۰ درصد از صاحب‌نظران میزان توجه به ویژگی‌های عناصر اهداف، محتوا و روش‌های یاددهی- یادگیری را در الگوی پیشنهادی در حد مناسب تشخیص داده و از نظر ۸۸ درصد از آنان نیز شیوه‌های ارزشیابی مناسب بوده است.

با توجه به اینکه دامنه نمرات از صفر تا پنج منظور شده بود، سه طیف «نامناسب»، «نسبتاً مناسب» و «کاملاً مناسب» به ترتیب برای دامنه‌های (۲/۶ تا ۱)، (۳/۶ تا ۵) انتخاب شد، تا براساس آن‌ها درباره میزان اعتبار الگوی پیشنهادی قضاوت لازم به‌عمل آید. داده‌ها نشان داد که میانگین نمرات در سه بخش «جامعیت الگوی پیشنهادی»، «توجه به اسناد بالادستی در طراحی الگو» و «تبیین دقیق عناصر الگو» به ترتیب برابر با (۳/۵)، (۳/۷) و (۳/۴) و همچنین میانگین کل برابر (۳,۵) بود. با توجه به نحوه قضاوت در مورد اعتبار الگو با سه طیف نامناسب، نسبتاً مناسب و کاملاً مناسب، میانگین‌های به دست آمده حاکی از آن است که اعتبار الگو در طیف مناسب قرار دارد و از نظر نمونه آماری الگوی پیشنهادی معتبر می‌باشد. به‌عبارت دیگر، چنان که داده‌های جدول (۶) نیز نشان می‌دهد، ۸۸ درصد از

بحث و نتیجه‌گیری

تربیت اخلاقی مجموعه تدابیر و اقدامات تربیتی به منظور رشد آگاهی و قضاوت اخلاقی، نگرش اخلاقی، (وجدان و احساس اخلاقی) رفتار اخلاقی و صفا و ملکات اخلاقی شایسته است [۲۴]. این بعد از تربیت، نوعی تغییر در قلمروهای عقلی، عاطفی و رفتاری و از مهم‌ترین عرصه‌های تعلیم و تربیت است که همواره جزء اهداف و برنامه‌های مهم نظام‌های تعلیم و تربیت رسمی کشور در سال‌های قبل و بعد از انقلاب اسلامی، قلمداد شده است. نقطه عطف این توجه را می‌توان در مفاد سند تحول بنیادین آموزش و پرورش به عنوان سند راهبردی تحول در نظام آموزشی کشور ملاحظه نمود. با این حال، نتایج بررسی مطالعات پیشین نظیر [۱]، [۱۵]، [۱۶] و [۱۷] حاکی است که در برنامه‌های درسی، سازوکار ویژه‌ای برای تربیت اخلاقی دانش‌آموزان پیش‌بینی نشده و باگذشت چهارسال از تصویب برنامه‌درسی ملی، هنوز راهنمای برنامه‌های درسی مرتبط با اخلاق، با مضامین اخلاقی سند تحول بنیادین و معیارهای موردنظر برنامه‌درسی ملی، متناسب‌سازی نشده و براساس رویکرد برنامه‌ریزی گذشته، هم‌چنان محتوای اخلاقی در کتاب‌های درسی دوره، به صورت «تلفیقی» سازماندهی و ارائه می‌شود.

هدف از پژوهش حاضر، طراحی و اعتبارسنجی برنامه‌درسی تربیت اخلاقی دوره متوسطه اول با تأکید بر سند تحول بنیادین آموزش و پرورش می‌باشد که به منزله یک نقشه معرفتی در سطح خرد نظام برنامه‌ریزی درسی ارائه شده و واجد ویژگی‌هایی است که در اسناد تحولی «مطلوب» قلمداد شده‌است. رویکرد کلی حاکم بر این برنامه‌درسی- به تبع برنامه درسی ملی-، رویکرد «فطرت‌گرایی توحیدی» است. بدین معنی که در الگوی پیشنهادی، به تبع برنامه‌درسی ملی بر تربیت مبتنی بر فطرت تأکید شده‌است.

به منظور طراحی الگوی پیشنهادی، ابتدا مبانی نظری و پیشینه پژوهش‌های مرتبط بررسی و پس از تعیین چهارچوب الگوی برنامه‌های درسی و تربیتی براساس نظر متخصصان، مبانی تربیت اخلاقی از مبانی تربیت در نظام تربیت رسمی و عمومی کشور استنتاج و نسبت به استخراج اصول مرتبط از مبانی یادشده اقدام گردید. در گام بعدی، عناصر اصلی برنامه درسی براساس مفاد سند تحول و معیارهای برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران تبیین گردید.

در الگوی پیشنهادی هریک از عناصر واجد ویژگی‌هایی است که در اسناد تحولی بر آن‌ها تأکید شده است.

اهداف، عنصری برای کسب شایستگی‌های اخلاقی موردنظر اسناد تحولی است که زمینه حرکت تعالی‌جویانه متریبان به سوی هدف کلی تربیت یعنی رسیدن به حیات طیبه را تسهیل خواهد کرد. منظور از شایستگی‌های اخلاقی یادشده، مجموعه‌ای از صفات، توانمندی‌ها و مهارت‌های فردی و جمعی ناظر به جنبه اخلاقی هیت است که متریبان در جهت درک موقعیت خود و دیگران و بهبود مستمر آن براساس نظام معیار اسلامی، در کنار عناصر چهارگانه تعقل، ایمان، علم و عمل «کسب» می‌کنند. هدف‌گذاری در این الگو، براساس الگوی هدف‌گذاری برنامه‌درسی ملی صورت می‌گیرد، بدین صورت که اخلاق در مرکز ثقل این الگو و همسو با عناصر دیگر در ارتباط با عرصه‌های چهارگانه قرار می‌گیرد.

محتوا، مجموعه‌ای منسجم و هماهنگ از فرصت‌ها و تجربیات یادگیری مبتنی بر ارزش‌های فرهنگی و تربیتی، سازوار با آموزه‌های دینی و قرآنی و متناسب با نیازها، علایق و توانایی‌های متریبان است که زمینه شکوفایی فطرت الهی، تکوین و تعالی هیت اخلاقی متریبان را به صورت پیوسته فراهم می‌آورد. به استناد جهت‌گیری کلی سازماندهی محتوا در برنامه‌درسی ملی، سازماندهی محتوای اخلاقی در الگوی پیشنهادی، به صورت مجزا اما هماهنگ با دروس مرتبط ارائه می‌شود، به گونه‌ای که در آن به صلاحیت‌های اخلاقی در حوزه‌های دانش، نگرش و مهارت توجه می‌گردد. این شیوه از سازماندهی را می‌توان نوعی چرخش در سازماندهی محتوا یعنی چرخش از ساماندهی تلفیقی محتوا به شیوه سازماندهی مستقل یا تفکیکی تلقی نمود. هرچند اهمیت محتوای اخلاقی ایجاب می‌کند، در کنار وجود ماده‌درسی مستقل، برای سازماندهی و ارائه محتوای اخلاقی، از بستر سایر برنامه‌های درسی نیز برای ارائه مضامین مرتبط با اخلاق استفاده گردد. هم‌چنین، جهت ارائه محتوا از اشکالی چون، متن، تصویر و فعالیت‌های عملی استفاده می‌شود. از میان متن، که از رایج‌ترین و یرتکرارترین اشکال ارائه محتوا در قالب نشر، شعر، داستان، روایت و... محسوب می‌شود و تصویر نیز که یکی از اشکال مناسب برای ارائه محتواهای اخلاقی و ارزشی است و از قالب‌های ثابت (عکس، نقاشی و...) و متحرک (فیلم، انیمیشن و...) بهره می‌گیرد و فعالیت‌های عملی که می‌تواند دربرگیرنده احکام، هنجارها و ضوابط ارزشی برگرفته از دین یا قوانین اخلاق عمومی باشد، در الگوی پیشنهادی بر فعالیت‌های عملی برگرفته از وقایع عادی و روزمره دانش‌آموزان تأکید ویژه‌ای شده‌است.

روش‌های یاددهی- یادگیری به عنوان عنصری است که رویکرد معلم را در دستیابی به اهداف تربیتی نشان می‌دهد. توجه به چارچوب و اصول کلی برنامه‌درسی ملی جمهوری اسلامی ایران، به‌عنوان زیرنظام اصلی سند تحول و تعیین‌کننده خطوط کلی، رویکردها و اصول برنامه‌های درسی و تربیتی در تعلیم و تربیت رسمی عمومی، موضوع مهمی است که مبنای طراحی روش‌های یاددهی- یادگیری در برنامه‌های درسی قرار گرفته‌است. در این خصوص، استفاده از روش‌های تدریس عملی، توجه به مشارکت مؤثر متریبان در فرایند تربیت اخلاقی، استفاده از راهبرد حل مسئله جهت تسهیل دستیابی متریبان به شایستگی‌های موردنظر سند تحول بنیادین، تأکید بر «محبت» بعنوان مؤثرترین روش تربیتی، تقدم پیشگیری بر درمان در فرایند تربیت اخلاقی، از ملاحظات است که مربی را در استفاده بجا و مناسب از روش‌های موردنظر یاری می‌کند. بکارگیری روش‌های متنوع ایجاد، اصلاحی و اقتضایی در تربیت اخلاقی نظیر تذکر، امر به معروف و نهی از منکر، انذار و تیشیر، مراقبه و محاسبه نفس، ایجاد فرصت تأمل با خود، حل مساله، روش ایفای نقش، روش الگویی، یادگیری مشارکتی، کاوشگری، تحلیل مشاهدات، روش پروژه، استدلال منطقی و تحلیل ارزش‌ها برای زمینه‌سازی و ایجاد ظرفیت تربیت اخلاقی در متریبان مورد تأکید الگوی پیشنهادی است.

منظور از ارزشیابی در الگوی حاضر، تعیین سطح شایستگی‌های اخلاقی در «رفتار» متریبان، با تأکید بر خویشتن‌داری و خودارزیابی و استفاده از روش‌های کیفی به‌جای کمی می‌باشد. جهت اطمینان از شایستگی‌های اخلاقی متریبان، بر «ارزشیابی مستمر» به عنوان رویکردی از ارزشیابی که در آن، به تفاوت‌های فردی و قابلیت رشد متریبان توجه می‌شود و مربیان را قادر می‌سازد، اطلاعات مستند و معتبری از ابعاد مختلف هویت اخلاقی متریبان کسب کنند. در کنار ارزشیابی پایانی، مشاهده عکس‌العمل متریبان درباره رفتارهای اخلاقی دیگران، تکمیل «سیاهه رفتار» اخلاقی، تکمیل فرم‌های نگرش‌سنج، سنجش نگرش متریبان درباره اسوه‌های اخلاقی، نظرخواهی درباره فضیلت‌ها (از قبیل تعهد و مسئولیت‌پذیری، در برابر خدا، خود، دیگران و طبیعت و...) از دیگر روش‌هایی است که برای ارزشیابی از رفتار اخلاقی متریبان در این الگو توصیه می‌شود.

به منظور اطمینان از اعتبار الگوی پیشنهادی، مدل مفهومی طراحی شده به همراه ویژگی‌های هر عنصر در اختیار گروهی از صاحب‌نظران قرار گرفت و پس از

بررسی، مورد تأیید قرار گرفت.

پیشنهاد‌های کاربردی در این جا عبارتند از؛
براساس نتایج حاصل از پژوهش در بخش طراحی عنصر محتوا، پیشنهاد می‌شود در دوره متوسطه اول، «اخلاق» به‌عنوان یک برنامه‌درسی مستقل طراحی و ارائه گردد.

با وجود اهمیت اهداف دوره‌های تحصیلی در تدوین راهنمای برنامه‌های درسی، مقایسه اهداف اخلاقی حاصل از الگوی پیشنهادی با اهداف کنونی دوره‌های تحصیلی، بیانگر عدم بروزآوری اهداف اخلاقی دوره متوسطه اول براساس اسناد تحولی است. لذا پیشنهاد می‌شود نسبت به تسریع در تعیین اهداف دوره متوسطه اول و تصویب آن در شورای عالی آموزش و پرورش به‌عنوان مرجع قانونی اقدام گردد.

از الگوی حاضر که براساس مضامین سند تحول بنیادین و معیارهای برنامه‌درسی ملی جمهوری اسلامی ایران طراحی شده است، در بازنگری راهنمای برنامه‌های درسی مرتبط استفاده گردد.

منابع

- ۱- افکاری، فرشته (۱۳۹۳). نقد و بررسی رویکردهای تربیت اخلاقی در دوره ابتدایی در کتاب‌های درسی بخوانیم بنویسیم، قرآن، هدیه‌های آسمانی، تعلیمات اجتماعی و طراحی الگوی برنامه‌ریزی. پایان‌نامه دکتری دانشگاه علامه طباطبایی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی ص ۳.
- ۲- باقری، خسرو (۱۳۷۷). مبانی و شیوه‌های تربیت اخلاقی (نقد تطبیقی علم اخلاق و روان‌شناسی معاصر). تهران: سازمان تبلیغات اسلامی.
- ۳- حسنی، محمد (۱۳۹۴). بررسی رویکرد تربیت اخلاقی در نظام آموزش و پرورش ایران با تأکید بر دبستان، وزارت آموزش و پرورش، طرح پژوهشی، پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش، ص ۱۷.
- ۴- حسنی، محمد، وجدانی، فاطمه (۱۳۹۶). تحلیل محتوای کیفی کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی از منظر تربیت اخلاقی، دوفصلنامه علمی- پژوهشی تربیت اسلامی، شماره ۲۵، پاییز و زمستان، ص ۳۰.
- ۵- صادق زاده، علیرضا، حسنی، محمد، کشاورز، سوسن و احمدی و آمنه (۱۳۹۰)، فلسفه تربیت رسمی و عمومی در جمهوری اسلامی ایران جمهوری اسلامی ایران، ص ۱۱۲.
- ۶- حسینی روح الامینی، جمیله السادات. (۱۳۸۴). سیر تحول

- متوسطه اول. پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت، دانشکده علوم تربیتی روان‌شناسی.
- ۱۷- نجفی، هرندی و رهنما(۱۳۹۳). تحلیل محتوای بعد اخلاقی اهداف مصوب در کتاب‌های درسی دوره متوسطه ایران. معرفت اخلاقی، سال پنجم، شماره اول، پیاپی ۱۵، بهار و تابستان، صص ۸۷-۱۰۶.
- ۱۸- آرمنند، محمد (۱۳۸۷). طراحی الگوی مطلوب تربیت اخلاقی در دوره متوسط بر اساس نقد الگوی تربیت منش. پایا نامه دکتری دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده علوم انسانی.
- ۱۹- عباسی، زکیا(۱۳۹۶). طراحی الگوی برنامه درسی تربیت اخلاقی در آموزش عالی بر مبنای آموزه‌های اخلاقی قرآن کریم بر اساس تفسیر المیزان، پایا نامه دکتری دانشگاه علامه طباطبایی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی.
- ۲۰- بازرگان، عباس. (۱۳۹۰). مقدمه ای بر روش‌های تحقیق کیفی و آمیخته. تهران: انتشارات آگاه.
- ۲۱- بیرکس، ملانی؛ میلز، جین (۱۳۹۳). تحقیق مبنایی؛ راهنمای عملی. ترجمه محمد اعرابی و عباد الله بانسی، نشر دفتر پژوهش‌های فرهنگی، ص ۲۹.
- ۲۲- رنجبر، هادی، حق‌دوست، علی‌اکبر، صلصالی، مهوش، خوشدل، علیرضا، سلیمانی، محمدعلی و بهرامی، نسیم(۱۳۹۱)، نمونه‌گیری در پژوهش‌های کیفی، راهنمایی برای شروع، مجله علمی پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی ارتش جمهوری اسلامی ایران، سال دهم، شماره ۳، پاییز، صص ۲۴۵.
- ۲۳- سرمد، زهره، بازرگان، عباس، حجازی، الهه(۱۳۸۳). روش‌های تحقیق در علوم رفتاری تهران، نشر آگاه.
- ۲۴- فرمینی فراهانی، محسن؛ میرزامحمدی، محمدحسن و امیرسالاری، علی(۱۳۸۸). بررسی تربیت اخلاقی از منظر امام صادق(ع)(مبانی، اصول و روش‌های تربیتی)، دوام‌نامه علمی- پژوهشی دانشور رفتار/ تربیت و اجتماع، دانشگاه شاهد، سال شانزدهم، شماره ۳۹، صص ۶۵-۷۹.
- ۲۵- صادق زاده علیرضا، حسنی، محمد، کشاورز، سوسن، احمدی، آمنه(۱۳۹۰)، گزارش تلفیق یافته‌های مطالعات نظری، بنیان نظری تحولات راهبردی در نظام آموزشی کشور.
- ۲۶- رهنمایی، سید احمد(۱۳۸۸)، پایه‌های روانشناسی دین، برنامه‌های درسی دوره ابتدایی و راهنمایی تحصیلی در ایران، تهران: نورالثقلین.
- ۷- وزارت آموزش و پرورش، ستاد اجرایی تغییر بنیادی نظام آموزش و پرورش(۱۳۶۷). کلیات نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران، تهران، ص ۴۵.
- ۸- شورای عالی آموزش و پرورش(۱۳۹۰). راهنمای برنامه درسی تعلیم و تربیت اسلامی دوره راهنمایی، مصوب هشتمین پنجاه و ششمین جلسه مورخ ۹۰/۱۲/۲، ص ۱۶.
- ۹- شورای عالی آموزش و پرورش الف(۱۳۹۰)، سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، ص ۵.
- ۱۰- شورای عالی آموزش و پرورش ب(۱۳۹۰). مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران، ص ۹.
- ۱۱- سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی درسی الف، دبیرخانه طرح و تولید برنامه درسی(۱۳۹۲). برنامه درسی جمهوری اسلامی ایران. تهران، ص ۳.
- ۱۲- مهدوی، محمدصادق و زارعی، امین (۱۳۹۰). عوامل مؤثر در گرایش نوجوانان به ارزش‌های اخلاقی(مطالعه موردی دانش‌آموزان سال سوم راهنمایی استان همدان در سال تحصیلی ۸۴-۱۳۸۳. فصلنامه علمی- پژوهشی مطالعات جامعه‌شناختی ایران، سال اول، شماره سوم، زمستان، صص ۱-۲۲.
- ۱۳- سعیدی رضوانی، محمود(۱۳۸۶). بررسی وضع مطلوب و موجود تربیت دینی و اخلاقی دانش‌آموزان و تبیین آن با توجه به عوامل دروندادی و فرایندی، شورای عالی آموزش و پرورش. طرح تدوین سند ملی آموزش و پرورش.
- ۱۴- یزدانی، جواد و حسنی، محمد (۱۳۹۰) بررسی میزان انطباق اهداف راهنمای برنامه‌های درسی(دوره ابتدایی و راهنمایی) با اهداف مصوب شورای عالی آموزش و پرورش، فصلنامه مطالعات برنامه‌درسی، دوره ۵، شماره ۲۰، صص ۵۸-۷۹.
- ۱۵- جام‌خانه، کیوان (۱۳۹۰). تربیت اخلاقی در دوره ی ابتدایی: تحلیل محتوای کتاب‌های "فارسی بخوانیم، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشکده ادبیات و علوم انسانی- دانشگاه کردستان.
- ۱۶- شجاعی‌فرد، محمد. (۱۳۹۲). بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های تربیت اخلاقی در کتب ادبیات فارسی دوره

نشریه اسلام و پژوهش های تربیتی، سال اول، شماره ۲،
ص ۱۳۱.

۲۷- مرزوقی، رحمت‌اله (۱۳۹۳)، فطرت بنیاد تربیت، رویکردی
به تعلیم و تربیت اسلامی، تهران، انتشارات آوای نور، ص
۲۳.

۲۸- قاسم پورمقدم، حسین (۱۳۹۳). محتوا، انتخاب و
سازماندهی آن، دانشنامه ایرانی برنامه درسی.

۲۹- ملکی، حسن (۱۳۹۱)، مقدمات برنامه‌ریزی درسی، تهران،
انتشارات سمت، ص ۱۲۷.

۳۰- سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی/ب (۱۳۹۰). دوره
آموزشی آموزش غیرحضورى معلمان اول دبستان در
راستای همسوسازی با برنامه درسی ملی.

۳۱- بختیاری، اکرم، توسلی، طیبه (۱۳۹۵). تحلیل محتوای
کتاب درسی پیام‌های آسمان پایه هفتم براساس میزان
پرداختن به انواع روش‌های تربیت اسلامی، مسائل کاربردی
تعلیم و تربیت اسلامی، سال یکم، شماره ۲، بهار، صص ۳۳-
۵۲.

۳۲- میرعارفین، فاطمه سادات (۱۳۸۹). نقد و ارزیابی محتوای
کتاب درسی معارف اسلامی (دین و زندگی) دوره پیش
دانشگاهی از دید صاحب‌نظران و دبیران، دوماهنامه علمی-
پژوهشی دانشور رفتار/ تربیت و اجتماع، دانشگاه شاهد، سال
هفدهم، شماره ۴۲، ص ۱۵۱.